ZÁKLADY FILOZOFIE

Mgr. Jana Kutášová Trajtelová, PhD.

1. stretnutie

FILOZOFIA = LÁSKA K MÚDROSTI (tradičná staro-grécka definícia)

Počiatkom filozofovania je **údiv**
Platónov Sokrates hovorí, že múdrosť (filozofia) sa rodí z údivu, z ľudskej schopnosti žasnúť nad svetom a jeho krásou a z túžby jej porozumieť a obsiahnuť ju. Grécke slovo pre údiv alebo obdiv, ktoré následne použil aj Aristoteles, je "thaumazein" (θαυμάζειν). Toto slovo znamená „diviť sa“, „byť prekvapený“ alebo „žasnúť“. Podľa Aristotela práve tento stav údivu vedie ľudí k filozofickému skúmaniu.

Súčasťou žasnutia je akési vnútorné zastavenie sa a vnútorné ticho (chvíľkové utíšenie myslenia). Nemáme hotové odpovede, svet nepovažujeme za samozrejmý... Múdrosť sa rodí zo schopnosti zastaviť sa, počúvať, byť otvorený, receptívny (Johnsen)

Cestou a nástrojom filozofie je MYSLENIE.

Nie všetko myslenie je filozofické myslenie. A nie všetko myslenie je nám osožné. *Myslenie* nám vie narobiť aj problémy (spomeňte si na experiment s troma minútami ticha); napríklad nutkavé, automatické, ideologické či konšpiratívne myslenie. Máme pod kontrolou vlastné myslenie alebo ono má pod kontrolou nás?

Výskumy naznačujú, že až 80 - 90 % našich myšlienok je *negatívnych* a *repetitívnych* (stále o tom istom, podľa naučených vzorcov myslenia). Negatívne myslenie je často výsledkom evolučného mechanizmu, ktorý má za cieľ identifikovať a reagovať na potenciálne hrozby (sebapreživanie). Tieto percentá môžu byť individuálne odlišné a existujú techniky (ako meditácie, napr. mindfulness, pozitívne myslenie a kognitívna terapia), ktoré môžu zmeniť tieto vzorce smerom k pozitívnejšiemu vnímaniu sveta. Myslenie sa treba naučiť používať *správne* a *múdro*; a správne myslenie potom môžeme aplikovať na poznávanie sveta i seba samých.

MÝTUS vs. LOGOS
Je to cesta **rozumu** a správneho myslenia (gr. LOGOS = výmer, rozum, definícia, náuka, slovo, zmysel), ktoré skúma svet.

Mýtus: výklad sveta na základe príbehov a obrazov. (Grécky „mythos“= príbeh, rozprávanie) Mýtus ako *danosť*. Mýtus je posvätný príbeh, ktorý vysvetľuje pôvod sveta, bohov, človeka, spoločenských inštitúcií, rozprávanie o bájnych začiatkoch (napr. Eliade). Grécke mýty. Platón ho používal neutrálnym spôsobom, niekedy dokonca na vyjadrenie hlbšej symbolickej pravdy, neskôr stavaný do protikladu k rozumu, či ako "predfilozofické vysvetlenie sveta".

Filozof vystupuje z mýtického sveta, **vystupuje z *danosti***. Cesta filozofie je *neakceptovať danosť* mienky, ako to so svetom je (ako danosť v mýtoch). Rozum ponúka vlastnú (vedeckú) cestu, ktorá odhaľuje pravdu o bytí.

Aké je filozofické myslenie?

- *zvedavé* a *skúmavé* - dokáže žasnúť (ako deti skôr, než im dáme na všetko "jasné" odpovede), nič nie je dané ako samozrejmé; je hnané túžbou poznávať a hľadať pravdu
- *otvorené,* dialogické i vedomé si svojich hraníc (Jaspers); seba-kritické (seba-overujúce, seba-korigujúce)
- *tvorivé* - tvorba krásnych myšlienok (Platón), odvaha preskúmať každú možnosť
- *kritické* - dovolí si spochybniť i väčšinové naratívy, hľadá pravdivé odpovede samostatne, rozhoduje sa na základe jasnej evidencie, zodpovedne zvažuje iné názory, ale bez zodpovedného skúmania nepreberá mienky ostatných; vie samostatne posúdiť informácie na základe faktov, nepodlieha propagande, stereotypom a pod.

Odvodené z gr. κριτικός/*kritikos*– rozhodnúť, posúdiť a **rozlíšiť** (pravdu od zdania); nie kritika pre kritiku!

- *exaktné* (logicky korektné), *jasné* a *systematické* (nie chaotické); dôsledná a korektná argumentácia, snaha o vedeckosť (Husserl); rešpektovanie zákonov logiky ako správneho myslenia

Filozofia ≠ ideológia

Ideológia je súbor **definitívnych** presvedčení, hodnôt, myšlienok a postojov, ktoré formujú spôsob, akým jednotlivci alebo skupiny vnímajú svet, chápu ho a správajú sa v ňom. Ideológia poskytuje rámec pre interpretáciu sociálnych, politických, ekonomických a kultúrnych udalostí a vzťahov.

Môže byť *kolektívna* (totalitné systémy majú svoju ideológiu, napr. nacizmus, komunizmus) alebo *individuálna* (s ideológom sa neporozprávate, nevie počúvať a pretláča len svoj názor ako jediný možný správny).

Znaky ideológie: existuje jediná pravda (tá naša/moja), všetci ostatní s iným názorom sú nepriatelia, každý musí prijať tento názor (často spojené s individuálnym a kolektívnym násilím).

Filozofi sú hlavní kritici ideologického spôsobu myslenia a násilia s ním spojeným, volajú po otvorenosti, tolerancii a slobode myslenia.

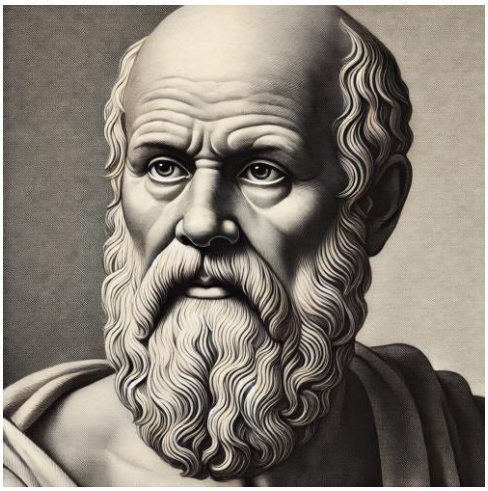
"*Voľa k pravde núti k otvorenosti, vôľa k moci k uzatvorenosti.*" (Karl Jaspers) - pouvažujte, čo znamená tento výrok aj vo vašom osobnom živote.

Filozofia je podľa nemeckého filozofa a psychiatra K. Jaspersa *cesta*, ktorá nemôže ponúknuť definitívne odpovede (podobne ako podľa Sokrata a Grékov). Otázky sú dôležitejšie ako odpovede, zásadné je vedieť sa pýtať a túžiť po poznaní. *Pravdu nemožno vlastniť*, nijaký človek nemôže mať definitívne odpovede, pokiaľ si to myslí, žije v sebaklame; každý z nás "vidí" iba malý výsek skutočnosti a nepozná všetky možné súvislosti (a to sa týka filozofických, ale aj politických, vedeckých, náboženských i bežných názorov). Nechať veci *nerozhodnuté* je častokrát psychologicky i medziľudsky zdravšie a poctivejšie, než zakrnievať vo svojej malej "pravde" (Jaspersov princíp "nerozhodnuteľnosti").

Filozofia ≠ teológia
Filozofia ≠ náboženstvo

Filozofia môže kriticky a otvorene skúmať aj náboženské a teologické systémy (náboženské filozofie, filozofia náboženstva); teológia a náboženstvo sa vyznačujú *danosťou vier* a svojich základných presvedčení (v podobe doktrín a dogiem). Filozofia rovnako kriticky a otvorene skúma vedu a jej metodológiu; i každú oblasť ľudského života a poznávania.

SOKRATES

Exemplárny predstaviteľ "filozofického života",
predstavuje srdce klasickej filozofie

(470-399 pred Kristom)

Sokrates bol jedným z najvýznamnejších a najvplyvnejších starovekých filozofov. Právom ho považujeme za zakladateľa západnej filozofie. Sám nič nenapísal, čo sa o ňom zachovalo, pochádza z diel jeho žiaka Platóna. Narodil sa v Aténach a celý svoj život zasvätil hľadaniu pravdy a múdrosti. Chodil po Aténach, rozprával sa ľuďmi a odhaľoval im, že hoci si myslia, že sú múdri, v skutočnosti toho veľa nevedia.

Pokladal to za svoje poslanie: privádzať ľudí k poznaniu toho, čo je v ich živote najdôležitejšie (hodnoty ako priateľstvo, pokoj, dobro, spravodlivosť, krása, láska), privádzať ich k *seba-poznaniu*.

Je známy svojim hlbokým výrokom "*Viem, že nič neviem*", ktorý mu vyslúžil povesť najmúdrejšieho človeka na svete. Čo ten výrok znamená (otázka bude na skúške :))?

Je tiež autorom výroku *"The unexamined life is not worth living"* (preložte si a vysvetlite! :))

Sokratovská metóda - *maieutika* a metóda dialógu
Sokrates používal špeciálny spôsob dialogického filozofovania, založený na kladení otázok a na problematizácii zrejmých odpovedí. Malo to viesť jeho partnera v diskusii k hlbšiemu porozumeniu problému. Doslova z ľudí "vyťahoval" pravdu, ako keď pôrodná babica pomáha prísť dieťaťu na svet (maieutika = pôrodnícke umenie).

Sokratove "pôrodnícke umenie" je metafora inšpirovaná povolaním jeho matky, ktorá bola pôrodnou asistentkou. Sokrates sa videl ako "duševný pôrodník," ktorý pomáha iným "zrodiť" ich vlastné myšlienky a priblížiť sa pravde. Sokrates veril, že pravda je už v ľuďoch prítomná, len je potrebné im pomôcť ju objaviť a "porodiť". Sokratova maieutika povzbudzovala k sebakritickému mysleniu a k spochybňovaniu bežných predpokladov a všeobecných mienok. Nebol to proces, kde by Sokrates dával hotové odpovede, ale skôr proces, v ktorom učil druhých, aby si sami uvedomovali nedostatky vo svojom uvažovaní. V rozhovoroch s ľuďmi často skúmal koncepty ako je spravodlivosť, cnosť, odvaha alebo poznanie.

Sokrates bol obvinený z kazenia aténskej mládeže a zo znevažovania tradičných bohov. V roku 399 pred Kr. ho odsúdili na smrť a on sa rozhodol prijať svoj osud. Vypil jedovatý nápoj (bolehlav) a zomrel, čo sa stalo významným symbolom jeho oddanosti pravde a spravodlivosti (niekedy ho dokonca prirovnávajú k Ježišovi).

Sokratovská irónia
Sokratovská irónia je pojem, ktorý popisuje špecifický štýl komunikácie, ktorý Sokrates často používal vo svojich diskusiách. Predstieral, že vie menej, ako v skutočnosti vie, zdôrazňoval svoju *nevedomosť*, aby podnietil druhých k tomu, aby sami odhalili nedostatky svojho myslenia či argumentácie a aby prišli na to, že ani oni vlastne nevedia. Niekedy tak ľudí aj naštval, hlavne zámožných aténskych pánov, a tí ho potom obvinili, odsúdili a zabili.

Sokratovská irónia spočíva v kladení zdanlivo jednoduchých, no pritom provokatívnych otázok. Tieto otázky mali viesť k tomu, aby druhá osoba začala sama analyzovať a kriticky prehodnocovať svoje názory. Sokrates pritom nevystupoval ako autorita, ktorá káže alebo poučuje, ale ako sprievodca, ktorý chce viesť druhých k hlbšiemu poznaniu. Sokratovská metóda je v istom zmysle veľmi hravá a vedie diskutujúcich k pokore.

Etika a morálka
Sokrates kládol dôraz na morálny život. Človeka prirodzene pozdvihujú hodnoty ako priateľstvo, krása, dobro či láska. Nemá sa starať len o moc, úspech a spoločenské statusy a role; to mu neprinesie šťastie ani naplnenie. Dôraz kládol na sebareflexiu. Pokladá sa za otca modernej etiky. Tvrdil, že jeho "daimon" ("božský hlas"), vnútorný hlas, mu hovorí, čo nie je správne konať (niekedy to interpretujeme ako *svedomie*).

Prečítajte si, prosím, Platónovú *Obranu Sokratovu*. Tam sa dozviete o delfskom proroctve a ako Sokrates hľadal potvrdenie tohto proroctva; tiež o jeho nebojácnom postoji voči smrti. Tiež sa naňho vzťahuje Podobenstvo o jaskyni. Text Obrana Sokratova je súčasťou skúšky.

Platón ústami Sokrata často vyslovuje svoje základné filozofické tvrdenia. Je ťažké odlíšiť, čo sú myšlienky jeho učiteľa Sokrata a čo je Platón. Nepochybne ho jeho učiteľ výsostne ovplyvnil a inšpiroval. Nasleduje učenie o duši, ktoré sa objavuje vo viacerých dialógoch, výrazne pri opise posledných hodín Sokratovho života, kde Soktrates vyjadruje vieru, že smrťou vstupuje do lepšieho a je preňho pozitívnou udalosťou. V dialógu *Faidón*, ktorý opisuje deň Sokratovej smrti, Sokrates dokazuje existenciu a nesmrteľnosť duše (niekoľko argumentov, napr. že duša je nositeľka života ako oheň tepla; to, čo vnáša život, nemôže prijať opak – smrť, a teda je nesmrteľná.) Duša je to, čím žijeme, myslíme a riadime telo; je to *rozumný* a duchovný princíp v nás. Najlepšie poznáva pravdu, keď je „sama osebe“ a nie je rušená zmyslami/telom. Platón ju považuje za príbuznú nemenným Formám (ideám), na rozdiel od zložených a menlivých tiel. Filozof „cvičí umieranie“: očisťuje dušu od telesných žiadostí, pestuje miernosť, spravodlivosť, statočnosť a žije tak, aby rozum viedol život. Filozofia je "obrátením duše" (k svetlu, ktoré preniká východom jaskyne).

Podobenstvo o vozatajovi v dialógu *Faidros* (246 – 254) je obrazné vyjadrenie troch častí duše. Vozataj, ktorý vedie a usmerňuje dva kone v záprahu, predstavuje rozum (logistikon) – časť duše, ktorá nahliada pravdu zo sveta ideí, preto má vládnuť a určovať smer. Jeden kôň je ušľachtilý a viac-menej poslušný – symbolizuje vznešené i výbušné city, odvahu, túžbu po cti a ušľachtilých veciach. Tento kôň sa dá viesť a spolupracuje s vozatajom. Druhý kôň je divoký a nepoddajný – predstavuje žiadostivú časť duše, ktorá túži po telesných rozkošiach a pôžitkoch. Tento kôň ťahá voz nesprávnym smerom, ak ho rozum nedrží na uzde.

Človek je rozpoltený
medzi vyššie a nižšie túžby.
Život na zemi je bojom:
rozum má držať na uzde
divokého koňa a usmerňovať
i toho druhého lepšieho koňa,
aby duša znovu smerovala k pravde
a božskému životu.
Len keď rozum (vozataj)
ovládne city a žiadosti,
môže duša napredovať k poznaniu,
k pravde a nakoniec k Dobru.

V dialógu *Štát* Platón prostredníctvom Sókrata vraví, že ideálny štát má tri hlavné spoločenské triedy (vládci, vojaci, výrobcovia). Spravodlivosť nastane, ak každá vykonáva správne to, na čo je určená (vládci-filozofi na vládu atď). Štát je len vonkajším obrazom duše (ψυχή - *psyché*): tiež má tri časti a v harmónii bude, keď každá plní správne svoju úlohu (rozumová/vznetlivá/žiadostivá). Cnosti, ktoré platia pre štát, platia aj pre dušu: napríklad múdrosť je cnosťou rozumu a teda vládcov.

Časť duše	Odpovedajúca spoločenská trieda (v ideálnom štáte)	Hlavná cnosť (areté) časti duše (psyché) / sp. triedy	Charakteristika
ROZUM Logistikon Rozumová časť duše: sídli v hlave, pôvod v svete ideí, je nemenná, nesmrteľná.	Vládci / vodcovia - filozofi	Múdrosť (sophia, alebo phronesis / praktická múdrosť, správne úsudky)	Rozumné rozhodovanie, poznanie toho, čo je pre celok najlepšie; vedenie na základe poznania nemennej pravdy a dobra (nahliadania ideí), odvrat od zmyslovosti a žiadostí (neskorumpovateľnosť)
VZNETLIVOSŤ Thymos Vznetlivá časť duše: sídli v srdci, pomáha rozumu, hnev a popudlivosť, túži po moci, cti, sláve	Vojaci / pomocníci / ochrancovia (auxiliaries)	Odvaha (andreia) zmužilosť, chrabrosť, obeta pre ideály	Má aj neresti, ak sa odtrhne od rozumu: ctižiadosť a márna túžba po uznaní, prchkosť a hnevlivosť, tvrdohlavosť, vzdor. Ak v službách rozumu: tvárou v tvár strachu ochrana spravodlivosti a dobra.
ŽIADOSTIVOSŤ Epithumetikon Žiadostivá časť duše, uspokojenie telesných potrieb, zmyslové žiadosti, sídli v podbrušku, viaže sa na ňu veľa nerestí, ak v nadmiere - bráni filozofickému životu	Remeselníci, poľnohospodári, výrobcovia	Umiernenosť / sebaovládanie (sōphrosynē)	Ak nie je kontrolovaná rozumom a vznetlivosťou: sklon k obžerstvu, pôžitkárstvu, smilstvu, chamtivosti, mamonárstvu, lenivosti, Dôležitá: zabezpečuje základné potreby, len musí byť kontrolovaná rozumom.
Celá duša / celková harmónia	Celý štát / „politeia“	Spravodlivosť (dikaiosynē)	Každá časť duše plní svoju úlohu, — harmónia medzi časťami duše. Analogicky v štáte: každý robí svoju činnosť bez zasahovania do cudzích, vtedy to dobre funguje, múdri vládnu, šikovní robia remeslá, odvážni chránia. Je *spravodlivé*, keď každá časť činí to, na čo je vhodná.

Čo všetko rieši filozofia?

Filozofia zahŕňa viaceré filozofické subdisciplíny:

1. ontológia (náuka o bytí) a metafyzika (skúmanie prvých princípov bytia)
2. teória poznania / gnozeológia (náuka o poznaní)
3. filozofická antropológia (filozofické skúmanie problému "človek")
4. etika (fil. skúmanie morálnych princípov, morálnych hodnôt a správneho konania)
5. axiológia (fil. skúmanie hodnôt)
6. estetika (skúmanie krásna)
7. sociálna filozofia (filozoficky skúma základné aspekty spoločenského života)
8. filozofia práva
9. filozofia vedy
10. + mnoho menších špecifických filozofií (filozofie menšín, LGBT filozofia, feministická filozofia atď.)

V 20. storočí sa filozofia rozdelila do dvoch veľkých sekcií:

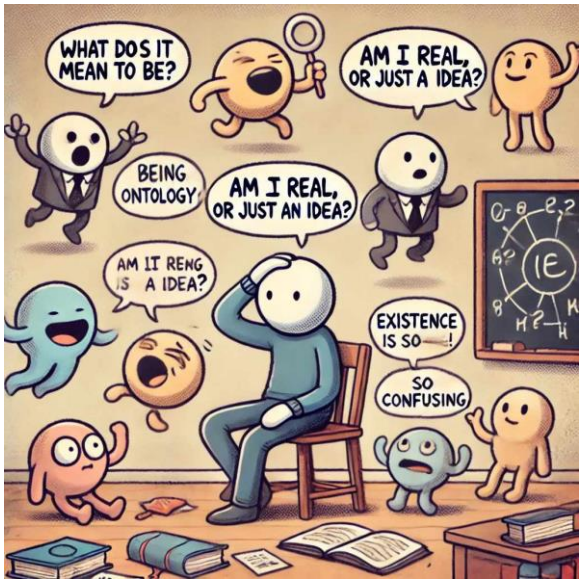
- Analytická tradícia: skúmanie jazyka, logiky, argumentácie; dôraz na exaktnosť myslenia
- Kontinentálna tradícia: otázky bytia, existencie, hodnôt, zmyslu; dôraz na kreativitu ducha

Filozofia v striktnom zmysle slova sa zrodila v starovekom Grécku 6. storočí pred Kr. v prostredí mestských štátov (polis), kde myslitelia začali prirodzené javy vysvetľovať rozumom, nie prostredníctvom mýtov. Filozofia charakterizuje najmä klasické *Západné* racionálne uchopovanie sveta a sprevádza *zrod vedy*. Samozrejme, existuje aj *Východná* filozofia, či skôr náuky (daršany), ktoré vyvstávajú skôr z mentálnej skúsenosti s bytím (seba-poznávanie). Nateraz hovorme o filozofii v striktnom zmysle slova (Západ).

ONTOLÓGIA

ὄν (on, ὄντος, ontos) = bytie, súcno, to, čo jestvuje
λόγος (logos) = slovo, rozum, náuka, učenie, rozprava

Ontológia je **náuka o bytí** alebo **teória bytia** (učenie o tom, čo jestvuje), obsahuje aj klasickú metafyziku.

Aké otázky si kladie?
Čo je to, čo je? Čo je realita? Čo je reálne?
Je realita skutočná alebo je to iba zdanie, ilúzia?
Žijeme v Matrixe? Ako možno dokázať, že nežijeme v ilúzii/sne, ale v skutočnom svete?
Je realita hmotná?

Duchovná?
Akú má realita štruktúru?
Je základom reality vedomie?
...
"Prečo je bytie a nie skôr nič?" - najhlbšia filozofická otázka, filozofický údiv nad bytím, priepastná hĺbka problému zmyslu bytia; otázkou sa preslávil v 20. stor. Martin Heidegger, prvý Leibnitz.

Bytie ("to on", esse, being, Sein): všetko to, čo je. Súhrnný a najvšeobecnejší pojem pre všetko, čo existuje (všetko, čo je "súce" - niekedy sa hovorí o "súcne").

Esencia - podstata, esenciálny=podstatný
Existencia - konkrétny prejav bytia v realite, to, čo zmyslami vnímame tu a teraz, spája sa s faktickosťou, prítomnosťou

Vzťah bytia a existencie si môžeme predstaviť ako vzťah medzi oceánom a jednotlivými vlnami na mori.

Metafyzika: Pochádza z gréckeho *tà metà tà physiká* = „to, čo je po (za) fyzikou". Názov vznikol, keď editori Aristotelových spisov usporiadali texty: po knihách o prírode (*Physika*) nasledovali texty o „prvej filozofii", a tie dostali názov *Metafyzika*. Metafyzika skúma *prvé princípy, príčiny a podstatu skutočnosti, samotného bytia*. Pýta sa hlbšie než ontológia (kategórie súcna a bytie).

"Prečo je bytie a nie skôr nič?" - najhlbšia filozofická otázka, filozofický údiv nad bytím, priepastná hĺbka problému zmyslu bytia; touto metafyzickou otázkou sa preslávil v 20. stor. Martin Heidegger, prvý Leibnitz.

ONTOLOGICKÉ TEÓRIE BYTIA:

1. **ONTOLOGICKÝ MONIZMUS**: filozofická doktrína, ktorá tvrdí, že jestvuje iba jedna homogénna realita.
Princíp tvoriaci skutočnosť je *jeden*.
Napr. "všetko je hmota" (filozofický materializmus - princíp skutočnosti je jeden a je ním hmota, napr. Demokritos, Hobbes, Marx). "Všetko je duch" (fil. spiritualizmus, Hegel, Berkeley)

Napr. Baruch de Spinoza, 17. stor. : absolútna substancia = Deus sive Natura (Boh čiže Príroda). Jestvuje jedna jediná Substancia, ktorá má nekonečne mnoho atribútov (my vnímame len myslenie a rozpriestranenosť).

> Veda a empirický výskum sa *prakticky* prikláňa k materialistickému monizmu:
> aby bol výskum možný, správa sa tak, akoby platilo, že všetko má materiálny základ. Veda sama sa často vyhýba metafyzickým tvrdeniam: hovorí len, čo funguje a čo je merateľné. Pracuje v rámci metodologického materializmu – skúma javy tak, akoby mali materiálne príčiny, pretože tie sa dajú merať a testovať. Či je však realita iba hmota, alebo aj duch, alebo niečo ešte iné (energia, informácia), je otázka filozofie (ontológie), nie samotnej vedy.

2. **ONTOLOGICKÝ DUALIZMUS**: filozofická doktrína, ktorá tvrdí, že jestvujú *dve reality*, dve kvalitatívne a podstatne odlišné ríše alebo sféry bytia. Často ich stavajú proti sebe, napr. hmota vs. duch.

Klasický dualizmus hovorí, že paralelne existujú obe - duchovný aj hmotný svet; napr. u Platóna, Augustína, Descarta). Nasleduje najznámejší príklad filozofického dualizmu:

PLATÓNOV ONTOLOGICKÝ DUALIZMUS

Platón, grécky filozof (427 pred Kr.–347 pred Kr.), píše dialógy, založil Akadémiu, žiak Sokrata, učiteľ Aristotela. Podľa tradície mal byť nad bránou Platónovej Akadémie nápis: *„Nech sem nevstupuje nik, kto nepozná geometriu.“* (Geometria/matematika bola chápaná ako disciplína, ktorá trénuje myslenie v čistých formách, bez opory o telesné zmysly.) Akadémia trvala cca. od 387 pred n. l. do roku 529 n. l.

PODOBENSTVO o JASKYNI

Platónovo podobenstvo o jaskyni je jedným z jeho najznámejších alegorických príbehov. Pochádza z dialógu *Ústava* (alebo inak *Politeia, Štát*). Je dôležité rovnako pre jeho ontológiu ako teóriu poznania.

Podobenstvo zobrazuje ľudí, ktorí žijú v tmavej jaskyni už od svojho narodenia. Sú pripútaní a otočení chrbtom ku vchodu, takže môžu vidieť iba stenu jaskyne pred sebou. Za nimi horí oheň, ktorý vrhá na stenu tiene rôznych predmetov, ktoré sa pohybujú medzi ohňom a väzňami. Tieto tiene sú pre väzňov jedinou realitou, ktorú poznajú, pretože nemajú žiadnu skúsenosť so svetom mimo jaskyne. Vidia len tieňové obrazy a počujú ozveny zvukov. Nevedia, že sú to iba tiene.

Jedného dňa sa jeden z väzňov oslobodí a obráti sa smerom k východu. Najskôr je oslepený svetlom z ohňa a bolestivo vníma všetko, čo vidí. Postupne však začne rozpoznávať skutočné objekty, ktoré vrhajú tiene, a uvedomí si, že tiene na stene boli iba ilúziou. Nakoniec sa vydá von z jaskyne a uvidí skutočný svet vo svetle skutočného Slnka, ktoré je zdrojom všetkého svetla a pravého poznania. Je ohúrený krásou, ktorú práve spoznal. Je šťastný. Uvidel pravú realitu a pochopil, že svet, ktorý poznal v jaskyni, bol iba tieňom skutočnosti. Už nie je väzňom poloprávd a mienok, je slobodný.

Keď sa tento oslobodený človek vráti späť do jaskyne, aby povedal ostatným väzňom o tom, čo zažil, neuveria mu. Pokladajú jeho príbeh za nezmysel, pretože nechcú opustiť svoje pohodlie a komfortné zóny, nechcú sa vzdať toho, čo tak dobre "poznajú" – svoje tiene. A navyše, ak sa snaží vysvetliť, čo videl, jeho zrak už nie je prispôsobený tme jaskyne, a tak pôsobí nekompetentne a zmätok len posilňuje nedôveru ostatných väzňov (- už nevie hrať ich hru...).

Keďže Platón bol zároveň aj zasvätencom do mystérií, pripisuje sa tomuto podobenstvu nielen filozofický, aj mystický či spirituálny význam.

Kde v tom podobenstve nachádzate sami seba?

Platónov ontologický dualizmus spočíva v presvedčení, že existujú dva odlišné svety:
Existuje inteligibilný (mysliteľný, postihnuteľný iba rozumom či duchom, nie zmyslami) dokonalý **svet ideí** a nedokonalý hmotný **zmyslový svet**.

1. *Svet zmyslový (svet javov)*: Tento svet je fyzický, materiálny a zmyslami vnímateľný. Je to svet vecí, ktoré poznáme zo skúsenosti – stoličky, stromy, ľudia atď. Platón ho považuje za premenný, nestály a dočasný, pretože všetko v tomto svete je podliehajúce zmenám a skaze. Je len "tieňom" dokonalého sveta večných foriem.

Predpoklad je, že to, čo nepodlieha zmene a skaze, je dokonalejšie, ako to, čo jej podlieha (matematika je v tomto ponímaní skutočnejšia než napr. mobil).

2. *Svet ideí (svet foriem)*: Tento svet je nehmotný, večný a nemenný. Idey (alebo formy) sú dokonalé, abstraktné vzory, podľa ktorých sú veci v zmyslovom svete vytvorené. Napríklad existuje „idea“ alebo „forma“ kruhu, ktorý je dokonalý a nemení sa, zatiaľ čo všetky skutočné kruhy v zmyslovom svete sú len nedokonalými napodobeninami tejto formy (neexistuje dokonalý kruh). Podobne zmyslami poznáme spravodlivé skutky či krásne veci, ale len rozumom môžeme nahliadať krásu samú či spravodlivosť samú. Najvyššia je Idea Ideí, teda Idea Dobra, ktorá je Božská a je pôvodom všetkých ostatných ideí. Sú tu aj idey pravdy, dobra a krásy.

Podľa Platóna je svet ideí *nadradený* svetu zmyslovému, pretože je nemenný, stály a je *zdrojom skutočného poznania*. "Čistota a pravda pojmov myslenia pochádzajú z ducha" (Hischberger, 33). Ľudská duša má schopnosť poznávať tieto idey, ale kvôli tomu, že je viazaná na telo "slepne" a vníma prevažne nedokonalý zmyslový svet.

Platónova Idea Dobra má v jeho filozofii špeciálny, nadradený vzťah k ostatným ideám. Je najvyššou a najdôležitejšou zo všetkých ideí; všetky ostatné idey osvetľuje a dáva im zmysel.

Idea Dobra je zdroj a príčina všetkého, čo existuje: Idea Dobra je pre Platóna príčinou bytia a poznateľnosti všetkých ostatných ideí. To znamená, že všetky ostatné idey (napríklad Spravodlivosť, Krása, Pravda) existujú a môžu byť poznané len vďaka tomu, že sú „osvietené“ alebo „preniknuté“ ideou Dobra. V tomto zmysle je idea Dobra „nadradenou“ ideou, ktorá dáva existenciu a zmysel ostatným. (V kresťanstve porovnateľnú funkciu plní Idea Boha ako tvorivej Lásky).

Tak, ako Slnko umožňuje viditeľnosť a poznanie vecí v zmyslovom svete tým, že ich osvetľuje, tak idea Dobra umožňuje poznanie ideí tým, že ich „osvetľuje“ svetlom rozumu (príp. vedomia). Preto človek môže pochopiť a spoznať ostatné idey len prostredníctvom Dobra. *Dobro osvetľuje zmysel všetkého ostatného, čo existuje*. V Platónovej filozofii je idea Dobra tiež konečným cieľom poznania a ľudského života. Všetko snaženie o poznanie smeruje k pochopeniu tejto najvyššej idey, pretože iba poznanie Dobra vedie k plnému pochopeniu a naplneniu ľudského života. Takže všetky ostatné idey sú akoby „kroky na ceste“ k poznaniu Dobra.

Mnohé roviny významu podobenstva o jaskyni:
Jaskyňa symbolizuje obmedzený, zmyslový svet, v ktorom väčšina ľudí žije. Symbolizuje naše komfortné zóny, naše mienky a zvykový spôsob vnímania. Väzni sú pripútaní k svojim predpokladom a ilúziám, pretože poznajú len to, čo môžu zmyslami vnímať alebo čo sa naučili vnímať od malička istým obmedzeným spôsobom (napr. "ľavičiari sú zlí a pravičiari dobrí" alebo naopak). Tiene na stene predstavujú skreslenú verziu pravdy. Cesta z jaskyne do svetla môže predstavovať *proces vzdelávania, osvety, sebapoznávania,* vnútorného oslobodzovania sa, prekonávania svojich strachov, tráum, zvykového myslenia..., predstavuje hľadanie pravdy, ktoré môže byť bolestivé a ťažké, ale vedie k

skutočnej slobode a šťastiu. Slnko je symbolom dobra a pravdy, konečného zdroja poznania a svetla, ktoré všetko osvetľuje a dáva pravú podobu skutočnosti. U Platóna je to aj symbol čohosi božského.

Podobenstvo o jaskyni hovorí o tom, ako ľudia často žijú v "jaskyni" svojich vlastných ilúzií a obmedzení. Tí, ktorí sa vydajú na cestu za pravdou a poznaním (napr. filozofi), musia prekonať mnoho prekážok a vystúpiť zo svojej komfortnej zóny. Ak tak urobia, uvidia svet v jeho skutočnej podobe. Avšak keď sa títo "osvietení" vrátia späť do "jaskyne," často narážajú na odpor a nepochopenie, pretože väčšina ľudí je pohodlná a (nevedome) chce ostať vo svojom nevedomí (neznalosti). S podobenstvom o jaskyni sa pohráva aj kultový film Matrix.

3. **ONTOLOGICKÝ PLURALIZMUS**: hovorí, že existujú **viaceré sféry bytia, viaceré rôznorodé reality** (napr. Empedokles - 4 prvky: oheň, voda, vzduch, zem a 2 sily (láska, svár); britský procesuálny filozof A. N. Whitehead či amer. W. James)

V dejinách filozofie vzájomne súperili o dominanciu najmä monizmus a dualizmus.

SPOR O EXISTENCIU SVETA

ONTOLOGICKÝ IDEALIZMUS

Ontologický idealizmus je filozofická doktrína, ktorá tvrdí, že základom reality je duch, idea alebo vedomie a že hmota má odvodený, sekundárny alebo iluzórny charakter. Hovorí o *ontologickej priorite* mysle (napr. Božskej, ľudskej...), vedomia či myšlienky/idey.

Idealizmus = tvrdenie, že *idea, vedomie alebo duchovná skutočnosť* je **základnejšia** než hmota (Platón je typický predstaviteľ)

Táto metafyzická doktrína tvrdí, že základom reality nie je materiálny svet, ale *myseľ, vedomi*e, alebo nejaké *duchovné (teda nehmotné) princípy* (v Matrixe to je počítačový program :)). To znamená, že myšlienky, koncepty, nehmotné dáta alebo vedomie sú primárne a materiálny svet je buď odvodený z nich alebo závislý celkom od mysle.

Existujú 3 základné podoby ontologického idealizmu:

Subjektívny idealizmus:
Subjektívny = viazaný na vedomie jednotlivca, subjekt.
Realita existuje len *vo vedomí* jednotlivého subjektu (mňa). Klasickým predstaviteľom tejto formy idealizmu je George **Berkeley** (18.stor), ktorý tvrdil, že „byť znamená byť vnímaný“ (esse est percipi), čo znamená, že všetko existuje iba ako mentálny obsah mysle (realitu však Berkeley zachováva stabilnú, lebo Boh ju vníma *vždy* i vtedy, keď ja nie).
Subjektívny idealizmus je priamo „v srdci“ sporu o existenciu sveta. Otázka znie: Existuje svet nezávisle od vedomia, alebo existuje len „v“ mysli? Subjektívny idealizmus sa prikláňa k druhej možnosti. Tento postoj je v priamom spore s materializmom a realizmom, ktoré hovoria, že svet má objektívne bytie.

Matrix by sa dal chápať ako moderný mýtus subjektívneho idealizmu. (U Berkeleya je garantom sveta Boh, v Matrixe je garantom simulácie stroj.) Je to verzia Platónskej jaskyne.

Existuje ešte extrémnejšia pozícia: **Solipsizmus** = existuje iba môj vlastný subjekt; ostatní ľudia a svet sú len moje predstavy. Z lat. sōlum = iba, jedine, ipse = sám, ja sám. Solipsizmus znamená v podstate extrémny skepticizmus: „nič nemôžem dokázať, iba že ja sám existujem“.

Objektívny idealizmus:
Objektívny = existuje nezávisle od jednotlivého ľudského subjektu.
Idea (myšlienka, forma) alebo duch (Boh, Absolútno) sú základnou realitou, existujú objektívne.
Základom všetkého, čo existuje, je podľa objektívneho idealizmu objektívne, transcendentné vedomie, absolútny duch, svetový rozum a pod. **Platón** veril, že existujú večné idey (formy), ktoré sú skutočnou podstatou sveta (podobenstvo o jaskyni). Idey sú *večné, nemenné, dokonalé* a existujú nezávisle od našej mysle; svet zmyslových vecí je iba ich nedokonalý tieň.

Transcendentálny idealizmus:
„Transcendentálny“ = týkajúci sa podmienok možnosti skúsenosti alebo poznania; predchádzajúci a umožňujúci skúsenosť.
Immanuel Kant, 18. stor, *Kritika čistého rozumu*.: veci samé osebe (*Dinge an sich*) existujú, ale pre nás sú dostupné iba ako fenomény sprostredkované naším vedomím. Pretože to, čo poznáme, je vždy podmienené štruktúrami nášho poznávacieho aparátu ("transcendentálne podmienky poznania"). Veci poznávame tak, ako sa javia *nám* prostredníctvom našich kategórií rozumu a foriem zmyslovosti (čas, priestor). Samé osebe ich nikdy nespoznáme. (Na náš spôsob - zvieratá vnímajú inak, mimozemšťan by vnímal inak...)
Napríklad: Priestor a čas = transcendentálne formy zmyslovosti, bez nich by sme nič nevnímali.
Kategórie rozumu (príčina, substancia, jednota atď.) = transcendentálne pojmy, bez nich by sme si nemohli usporiadať skúsenosť.

Idealizmus je v priamej opozícii voči materializmu, ktorý tvrdí, že hmota alebo fyzická realita je základom všetkého bytia; tiež klasickému ontologickému realizmu Každý materializmus je realizmus (hmotný svet existuje nezávisle od nás), ale nie každý realizmus je materializmus (aj napr. obj. princípy sú reálne).

ONTOLOGICKÝ REALIZMUS
Hovorí o ontologickej priorite hmotnej skutočnosti ("vonkajší" svet vecí). Dôležitý pre rozvoj vedy a vedeckého myslenia. Svet je reálny. Bytie vecí nie je len „v našich predstavách“, ale je „tam vonku“, objektívne. Najznámejší ontologickí realisti boli Aristoteles či Tomáš Akvinský.

Filozofická doktrína, ktorá tvrdí, že realita, ktorú vnímame zmyslami je *skutočná a nezávislá od mojej mysle.* Predmetný svet je taký, aký je a ostane taký, aj keď ho prestanem vnímať (zaspím, zomriem).

Svet a objekty v ňom majú objektívnu existenciu, ktorá *nie je závislá od toho, či sú niekým vnímané*, chápané alebo myslené.

1. *Nezávislosť* bytia sveta: Svet a jeho objekty existujú také, aké sú, bez ohľadu na to, ako ich ľudia vnímajú. Napríklad, stôl alebo strom by existoval, aj keby ho nikto nevnímal.

2. *Objektivita*: Ontologický realizmus tvrdí, že existujú objektívne fakty o svete, ktoré môžu byť pravdivé alebo nepravdivé, bez ohľadu na to, čo si myslia alebo veria jednotlivci alebo spoločnosti. To znamená, že pravda o existencii niečoho nezávisí od toho, či tomu niekto verí alebo to vníma.

Niektoré formy ontologického realizmu:
Naivný realizmus: Bežný pohľad na svet, ktorý tvrdí, že veci sú také, ako ich vnímame. Teda kravy, ktoré vidím pásť sa na lúke sú *presne* také, ako ich vidím ja.
Kritický realizmus: Kravy, ktoré vidím, sú síce skutočné, ale nemusia byť presne také, ako ich vidím. Môžem ich vidieť sčasti na môj spôsob (ak som farboslepá, vidím iné farby kravy, ale to neznamená, že nie sú skutočné).
Vedecký realizmus: Presvedčenie, že *vedecké teórie popisujú skutočný svet* a jeho štruktúry, aj keď môžu byť neviditeľné alebo nepozorovateľné pre zmysly (napríklad atómy, častice). Realita je objektívna a vedecky uchopiteľná taká, aká je.

*

Vzťah mozog - vedomie (myseľ) je moderná podoba starého sporu realizmus vs. idealizmus, teda otázky, či svet existuje nezávisle od mysle alebo je mysľou podmienený. Vzťah medzi vedomím a mozgom je jednou z najzložitejších a najdiskutovanejších otázok v súčasnej filozofii mysle aj v neurovedách. Táto otázka sa zaoberá tým, ako sú mentálne stavy, zážitky a celkovo **vedomie** prepojené s fyzickými a fyziologickými procesmi v mozgu ako biologickom orgáne tela.
Sú mnohé teórie popisujúce tento vzťah, napr.:

- **Klasický dualizmus** (Descartesov dualizmus): myseľ (alebo duša, vedomie) je nehmotná a *nezávislá* od tela, zatiaľ čo mozog je fyzický, patrí k hmotnému svetu. Myslenie a vedomie sú teda oddelené od materiálnych procesov mozgu, hoci nejako fungujú spolu (príp. môžu na seba pôsobiť, u Descartesa cez "šišinku mozgovú" teda epifýzu). Problém: ako fungujú spolu, ak sú podstatne odlišné?

- **Materializmus / Fyzikalizmus**: všetky mentálne stavy sú v skutočnosti *identické* s fyzickými stavmi mozgu. Neexistuje žiadny nehmotný aspekt mysle. Napríklad pocit bolesti je len určitý typ nervovej aktivity, bolesť a nervový vzruch sú totožné. Teda: mozog a myseľ *sú totožné* (vedomie sú len správna chémia a elektrické signály mozgových buniek). Problém: fantómové bolesti

- **Panpsychizmus:** vedomie je základnou a všadeprítomnou vlastnosťou reality. Podľa tejto teórie majú základné častice hmoty (napríklad elektróny) nejakú formu „mentálnosti“ alebo vedomia. Vedomie teda nie je niečím, čo vzniká len v mozgu, ale je základnou vlastnosťou všetkej hmoty. Čím dokonalejšia forma, tým viac "svetla" vedomia. (Dnes napr. Bernardo Castrup, v min. stoici, de Chardin a iní). Mozog v tomto rámci neprodukuje vedomie z ničoho, ale organizuje a integruje základné „vedomé prvky“ prítomné v hmote, vytvára komplexné jednotné vedomie (napr. ľudské ja). Vedomie tu bolo vždy v zárodku. (Strawson, Goff)

- **Teória rádiového prijímača**: Nie je to oficiálny názov v akademickom zmysle, ale skôr metafora, ktorá opisuje vzťah medzi mozgom a vedomím. Mozog funguje ako *prijímač*, ktorý zachytáva a „naladí sa“ na signál vedomia. V pozadí sa skrýva myšlienka, že vedomie existuje nezávisle od mozgu – nie je teda vytvárané mozgom, ale mozog umožňuje vedomiu sa vyjadrovať alebo „prejavovať“.

Predstavu mozgu a vedomia ako "prijímača" a "vysielania" podporujú niektoré prúdy v dualizme a idealizme. Tu je vedomie chápané ako univerzálny fenomén, ktorý presahuje fyzický mozog, ale môže sa prostredníctvom neho prejaviť. Táto teória má blízko k panpsychizmu. Niektorí teoretici, ako napríklad Stuart Hameroff a Roger Penrose, navrhli teórie kvantového vedomia, ktoré tiež naznačujú, že mozog funguje ako určitý „prijímač“ pre vedomie, ktoré sa vzťahuje k fundamentálnym kvantovým procesom. Tento model rezonuje aj s niektorými duchovnými a mystickými predstavami, kde je vedomie považované za univerzálny a večný princíp, ktorý môže byť „naladený“ alebo „zachytený“ prostredníctvom rôznych foriem – v prípade človeka cez mozog.

Súvisiace problémy: Môže mať AI vedomie? Majú zvieratá vedomie? Ak áno, vnímajú svet ako my? *Aké je to byť netopierom?* (Neprenosnosť vedomej skúsenosti - Thomas Nagel, 1974). Je substrát dôležitý, aby sa vedomie zrodilo (napr. organický substrát, mozog)? Ako vysvetliť napr. zážitky pri transplantácii srdca? NDE?OBE?

Dve základné ontologické paradigmy náhľadu na problém vzťahu vedomia a hmoty:

1**) PRIORITA HMOTY**

- klasická západná vedecká paradigma, materializmus
- hmota postupne v evolúcii zrodila život a vedomie
- hmota určuje myslenie, vedomý život aj vonkajšie okolnosti sveta (napr. na základe hmotných procesov, napr. moje bunky ochorejú).
- dominuje kauzalita

2) **PRIORITA VEDOMIA**

- prístup známy skôr z východných filozofií (India), v klas. filozofii Berkeley
- metafory sna či ilúzie
- myseľ/vedomie je primárnym zdrojom všetkého, aj hmoty
- hmota je *manifestáciou* vedomia v čase a priestore: vedomie sa manifestuje *ako* hmota a forma
- myseľ ovplyvňuje hmotu, sila mysle (fenomény ako placebo/nocebo, uzdravenia na základe vier)
- podpora by sa dala nájsť v kvantovej fyzike (?)
- vedomie (nehmotné) tvorí realitu (vrátane vonkajšieho sveta)

Zaujímavým autorom je tu súčasný filozof a vedec **Bernardo Castrup**:
Jeho metafyzický idealizmus tvrdí, že *vedomie je základnou a jedinou podstatou reality*. Podľa neho *všetko, čo existuje, je prejavom vedomia*, teda aj hmotný svet, vrátane fyzických objektov a procesov. Kastrup obhajuje monizmus, čo znamená, že verí v existenciu jedinej podstaty alebo „substancie“ – teda vedomia. Materializmus nevie adekvátne vysvetliť subjektívne skúsenosti a vôbec existenciu vedomej skúsenosti.